

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2023.4.48>

**STOSUNEK STATUSU PROCEDURALNEGO POKRZYWDZONEGO
ZE STATUSAMI PROCESOWYMI WNIOSKODAWCY
I POWODA CYWILNEGO W POSTĘPOWANIU KARNYM**

Oleh Shchyhol

*aspirant Katedry Postępowania Karnego i Kryminalistyki
Dydaktyczno-Naukowego Instytutu Prawa Kijowskiego Uniwersytetu Narodowego imienia Tarasa
Szewczenki (Kijów, Ukraina), adwokat
ORCID ID: 0000-0001-8860-4463
Oleh.shchigol@ukr.net*

Adnotacja. W artykule zbadano status proceduralny ofiary, statusy proceduralne wnioskodawcy i powoda cywilnego zgodnie z ukraińskim prawem proceduralnym, przeprowadzono ich stosunek. Ustalono, że: 1) statusy proceduralne pokrzywdzonego i wnioskodawcy istnieją na warunkach alternatywnych; 2) porównując z prawami i gwarancjami pokrzywdzonego, prawa i gwarancje wnioskodawcy są zawężone. Zwraca się uwagę na brak u pokrzywdzonego prawa do otrzymania wyciągu z Jednolitego Rejestru Dochodzeń Przedprocesowych, które jednak przysługuje wnioskodawcy. Proponuje się usunięcie przytoczonej wady legislacyjnej. Uzasadnione jest, że: 1) prawa i gwarancje pokrzywdzonego są szerszą koncepcją niż prawa i gwarancje powoda cywilnego, odnoszące się zarówno do ogólnego, jak i szczególnego; 2) w procesie karnym Ukrainy dozwolone jest jednoczesne połączenie przez osobę statusów proceduralnych pokrzywdzonego i powoda cywilnego, wnioskodawcy i powoda cywilnego, a także udział powoda cywilnego w przypadku braku innych statusów proceduralnych (na warunkach autonomii).

Słowa kluczowe: pokrzywdzony, wnioskodawca, powód cywilny, powództwo cywilne, stan procesowy, prawa pokrzywdzonego, gwarancje praw pokrzywdzonego.

**CORRELATION OF THE PROCEDURAL STATUS
OF A VICTIM WITH THE PROCEDURAL STATUSES
OF AN APPLICANT AND A CIVIL PLAINTIFF IN CRIMINAL PROCEEDINGS**

Oleh Shchyhol

*Postgraduate Student at the Criminal Procedure and Criminalistics Department,
Educational and Scientific Institute of Law,
Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine),
Attorney
ORCID ID: 0000-0001-8860-4463
oleg.shchigol@ukr.net*

Abstract. The article examines the procedural status of a victim, the procedural statuses of an applicant and a civil plaintiff, and their correlation. It is established that: 1) the procedural statuses of a victim and an applicant exist on the terms of alternativity; 2) in comparison with the rights and guarantees of a victim, the rights and guarantees of an applicant are narrowed. Attention is drawn to the fact that a victim does not have the right to obtain an extract from the Unified Register of Pre-Trial Investigations. It is substantiated that: 1) the rights and guarantees of a victim are broader than the rights and guarantees of a civil plaintiff; 2) it is allowed for a person to simultaneously combine the procedural statuses of a victim and a civil plaintiff, an applicant and a civil plaintiff, as well as the participation of a civil plaintiff in the absence of other procedural statuses.

Key words: victim, applicant, civil plaintiff, civil lawsuit, procedural status, victim's rights, guarantees of victim's rights.

СПІВВІДНОШЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО СТАТУСУ ПОТЕРПІЛОГО З ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ СТАТУСАМИ ЗАЯВНИКА І ЦИВІЛЬНОГО ПОЗИВАЧА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Олег Шчиголь

аспірант кафедри кримінального процесу та криміналістики

Навчально-наукового інституту права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна),

адвокат

ORCID ID: 0000-0001-8860-4463

oleg.shchigol@ukr.net

Анотація. У статті досліджено процесуальний статус потерпілого, процесуальні статуси заявника та цивільного позивача за кримінальним процесуальним законодавством України, здійснено їх співвідношення. Встановлено, що: 1) процесуальні статуси потерпілого і заявника існують на умовах альтернативності; 2) порівнюючи з правами та гарантіями потерпілого, права та гарантії заявника є звуженими. Звертається увага на відсутність у потерпілого права отримувати витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань, яким, однак, наділений заявник. Пропонується усунути наведений законодавчий недолік. Обґрунтовано, що: 1) права та гарантії потерпілого є ширшим поняттям, ніж права та гарантії цивільного позивача, співвідносячись як загальне та особливе; 2) у кримінальному процесі України допускається одночасне поєднання особою процесуальних статусів потерпілого та цивільного позивача, заявника та цивільного позивача, а також участь цивільного позивача за відсутності в нього інших процесуальних статусів (на умовах автономності).

Ключові слова: потерпілий, заявник, цивільний позивач, цивільний позов, процесуальний статус, права потерпілого, гарантії прав потерпілого.

Вступ. Конститутивною ознакою кримінального процесу є широке коло учасників, котрі різняться за своїм процесуальним статусом та, зважаючи на це, виконують у кримінальному провадженні властиві їм завдання (слідчий, дізнавач, прокурор, перекладач, експерт, спеціаліст тощо) або мають у провадженні особистий інтерес (наприклад, потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач, підозрюваний, обвинувачений).

Процесуальний статус детермінує роль і місце суб'єкта в кримінальному провадженні, у тому числі щодо інших учасників, окреслює межі та напрями його процесуальної активності. Визначення, законодавче закріплення та розмежування процесуальних статусів учасників кримінального провадження має важливе теоретичне значення, слугує базисом для ефективної та впорядкованої кримінальної процесуальної діяльності, досягнення завдань кримінального провадження. У цьому розрізі на виняткову увагу заслуговує процесуальний статус потерпілого – особи, яка зазнала шкоди внаслідок вчинення кримінального правопорушення.

Процесуальний статус, права та гарантії прав потерпілого досліджували Ю.П. Аленін, С.А. Альперт, М.О. Буртовий, І.В. Гловюк, Є.В. Діденко, Д.Ю. Кавун, О.Ю. Костюченко, О.П. Кучинська, Н.В. Михайлова, М.І. Тлепова, А.Р. Туманянц, І.І. Циліорик, В.П. Шибіко й інші вчені. У свою чергу, співвідношення та розмежування процесуальних статусів окремих учасників кримінального провадження, зокрема зі статусом потерпілого, здійснювалося в працях О.П. Кучинської, Ю.В. Циганюк, І.П. Коваленка, О.М. Осінської, А.В. Столітнього, А.А. Страшок.

Попри значний науковий внесок, співвідношення процесуального статусу потерпілого з процесуальними статусами заявника і цивільного позивача є недостатньо дослідженим, що породжує потребу ґрунтовного опрацювання вказаної тематики.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні в юридичній науці не існує єдиного підходу до визначення структури процесуального статусу, проте традиційно до неї відносять права, гарантії прав, обов'язки та відповідальність. Поруч із цим елементами процесуального статусу учасників кримінального провадження доцільно визнавати свободи й законні інтереси (Черванчук, 2020: 198). У загальному значенні процесуальний статус можливо охарактеризувати як юридичне закріплення фактичного положення учасників кримінального провадження.

Процесуальний статус кожного із учасників має свої особливості, що обумовлено різним змістовним наповненням їх інтересів та ступенем зацікавленості у провадженні в кримінальній справі. Деякі учасники можуть набувати кримінальний процесуальний статус тільки в межах певних стадій кримінального провадження (підозрюваний, обвинувачений, засуджений тощо), а інші – протягом усього кримінального судочинства (прокурор тощо) (Король, Юрчишин, 2014: 246).

Підстави й порядок набуття процесуального статусу не є сталими. Так, статус підозрюваного набувається особою примусово (реактивно) у випадках: 1) повідомлення про підозру; 2) затримання за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення; 3) складення повідомлення про підозру та вжиття заходів для його вручення у спосіб, передбачений КПК України, для вручення повідомлень. У свою чергу, статус заявника набувається винятково на підставі вольового акта особи – звернення із заявою або повідомленням про кримінальне правопорушення (проактивно).

Поєднання різних процесуальних статусів у кримінальному провадженні переважно не допускається. Як правило, процесуальний статус є єдиним та незмінним протягом усього часу або за наявності відповідних підстав заміщується іншим статусом, трансформується. Лише в окремих випадках особа може володіти одночасно декількома процесуальними статусами.

Особливий інтерес у цьому контексті породжує дослідження процесуального статусу потерпілого – одного з основних учасників кримінального провадження – та його співставлення з процесуальними статусами заявника і цивільного позивача.

Відповідно до статті 55 КПК України потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди, а також адміністратор за випуском облігацій, який відповідно до положень Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» діє в інтересах власників облігацій, яким кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди.

Права і обов'язки потерпілого виникають в особи з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого. Якщо такі заяви не подавалися, слідчий, прокурор, суд має право визнати особу потерпілою лише за її письмовою згодою. Інакше особа може бути залучена до кримінального провадження як свідок.

У свою чергу, згідно зі статтею 60 КПК України заявником є фізична або юридична особа, яка звернулася із заявою або повідомленням про кримінальне правопорушення до органу державної влади, уповноваженого розпочати досудове розслідування, і не є потерпілим.

Таким чином, законодавець категорично розмежував процесуальні статуси потерпілого та заявника, передбачивши, що вони існують лише на умовах альтернативності. Про це насамперед свідчить словосполучення «і не є потерпілим», котре вживається при визначенні поняття «заявник». Вказана диференціація є новелою кримінального процесуального закону, оскільки в КПК 1960 року була відсутня окрема норма, яка б регламентувала правовий статус заявника (Столітній, 2015: 93-94); його характеристику можливо було навести лише опосередковано, дотично.

Наразі потерпілий та заявник є самостійними учасниками кримінального провадження, статуси яких не передбачають можливості поєднання. Якщо заяву про кримінальне правопорушення подала особа, якій не завдано шкоди (заявник), надалі до цього кримінального провадження можуть бути залучені потерпілі. Якщо ж заяву про кримінальне правопорушення подала особа, якій безпосередньо була заподіяна фізична, майнова чи моральна шкода, за загальним правилом вона набуває статус потерпілого, виключаючи участь у цьому кримінальному провадженні заявника.

Щоправда, слід пам'ятати про можливість подання заявником заяви про залучення його до кримінального провадження як потерпілого. В такому разі відбується заміщення процесуального статусу особи – статус заявника втрачається, натомість набувається статус потерпілого (рисунок 1).

А.А. Страшок вважає, що основним критерієм відмежування заявника від потерпілого є фактор завдання останньому шкоди. Іншими критеріями, які дістають вияв вже у процесі розпочатого кримінального провадження, можна визначити: виконання різних кримінальних процесуальних функцій, заінтересованість/незаінтересованість в результатах кримінального провадження, можливість набуття статусу сторони кримінального провадження, різний обсяг прав і обов'язків тощо. Саме заподіяння шкоди і прагнення її відшкодування чи покарання винних є спонукальним мотивом подання заяви (повідомлення) потерпілим і, як наслідок, набуття ним цього процесуального статусу. Водночас мотивом подання заяви (повідомлення) про вчинення кримінального правопорушення особою, якій не завдано ним шкоди, і набуття нею процесуального статусу заявника може бути прагнення виконання громадянського обов'язку щодо утвердження правопорядку в суспільстві, бажання належного реагування на вчинення правопорушення з боку держави тощо (Страшок, 2022: 198-199). О.М. Осінська теж зазначає, що відсутність заподіяної шкоди безпосередньо особі, яка заявляє про злочин, допомагає розмежувати заявника та потерпілого (Осінська, 2016: 72).

Вказані висловлювання є слухними, відповідають змісту статей 55, 60 та інших норм КПК України, проте, розмежовуючи процесуальні статуси потерпілого та заявника, слід додатково звернути увагу на наступне.

У кримінально-правовому розумінні потерпілий – це особа, якій кримінальним правопорушенням безпосередньо заподіюється фізична, моральна та/або матеріальна шкода (існує безпосередня загроза її заподіяння) (постанова ВП ВС, 16 січня 2019). Отже, з моменту вчинення щодо особи кримінального правопорушення чи замаху на його вчинення вона автоматично вважається потерпілим.

Водночас процесуальний статус потерпілого у кримінальному провадженні: 1) набувається (юридично легалізується) тільки за волевиявленням суб'єкта; 2) може набуватися особами, яким шкода безпосередньо не

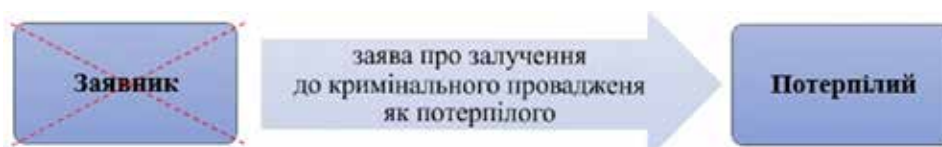

Рис. 1.

здавалася, наприклад, близькими родичами чи членами сім'ї постраждалого (частина шоста статті 55 КПК України), адміністратором за випуском облигацій (частина перша статті 55 КПК України).

Підсумовуючи, навіть якщо особа зазнала шкоди (безпосередньої загрози її заподіяння) унаслідок вчинення кримінального правопорушення, вона цілком може не одержати процесуальний статус потерпілого у кримінальному провадженні, оскільки це насамперед залежить від її волевиявлення. Змоделюймо ситуацію, коли унаслідок вчинення кримінального правопорушення шкода завдається декільком особам. Бажання набути статус потерпілого виникає не у всіх постраждалих, а тому вони можуть стати заявниками, свідками або ж взагалі не мати жодного статусу в кримінальному провадженні (не брати у ньому участь). У такому разі критерієм відмежування заявника від потерпілого буде не фактор завдання шкоди (позаяк шкода завдана всім), а вольовий аспект.

Разом із тим слід погодитися, що завдання шкоди кримінальним правопорушенням є об'єктивним чинником¹, за відсутності якого особа априорі не може вважатися потерпілим у кримінальному провадженні. М.І. Гошовський та О.П. Кучинська слушно стверджують, що шкода, заподіяна злочинцем, і шкода, що є підставою для набуття особою статусу потерпілого, має об'єктивний характер і тому вона включається до об'єктивної сторони складу злочину (Гошовський, Кучинська, 1998: 16).

У свою чергу, подання заяви про вчинення кримінального правопорушення, заяви про залучення до провадження як потерпілого або надання письмової згоди в порядку частини сьомої статті 55 КПК України є суб'єктивним чинником.² Набуття процесуального статусу потерпілого ґрунтується на поєднанні цих двох чинників, а відсутність одного з них унеможлиблює наділення особи вказаним статусом.

Альтернативним об'єктивним чинником набуття статусу потерпілого є смерть особи, якій кримінальним правопорушенням завдано шкоди, чи перебування її у стані, що унеможлиблює подання нею відповідної заяви. Процесуальний статус потерпілого у такому разі можуть набути близькі родичі або члени сім'ї особи (в такому разі їх правильно було б іменувати правонаступниками чи представниками потерпілого, а не власне потерпілими).

Щодо процесуального статусу заявника, можливість його набуття також ґрунтується на двох чинниках: 1) об'єктивному – вчинення діяння, що містить ознаки кримінального правопорушення, безпосереднє сприйняття особою цього діяння або обізнаність про його вчинення; 2) суб'єктивному – подання заяви або повідомлення про вчинення кримінального правопорушення.

Відповідно до частини другої статті 55 КПК України особа, яка подала заяву про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяву про залучення до провадження як потерпілого, набуває процесуальний статус потерпілого негайно, з моменту подання відповідної заяви. На практиці це може призводити до ситуацій, коли заяви подаються особами, які насправді не зазнали шкоди чи помилково впевнені в тому, що шкода була завдана їм. Більш того, особа може хибно сприйняти певне діяння як кримінальне правопорушення, хоча останнє насправді має ознаки адміністративного правопорушення, цивільно-правового делікту чи взагалі бути правомірним (необхідна оборона, крайня необхідність тощо). На підставі цього розпочинається досудове розслідування або ж особи вступають у вже розпочатий процес як потерпілі.

Звісно, за таких обставин допускається винесення постанови про відмову у визнанні потерпілим (частина п'ята статті 55 КПК України), однак до цього часу або ж якщо постанова взагалі не буде винесена слідчим, дізнавачем, прокурором, особа залишатиметься потерпілим.

Вказане нівелює об'єктивний чинник, що є необхідним для набуття статусу потерпілого, та буцімто дозволяє не враховувати його. Те саме стосується випадків, коли особа завідомо неправдиво (за відсутності події) повідомляє про вчинення кримінального правопорушення і внаслідок цього набуває процесуальний статус потерпілого чи заявника.

Водночас це є девіантною, неправомірною моделлю поведінки, яка не може слугувати базисом для будь-яких висновків. Більш того, законодавець визнає такі дії недопустимими, встановлюючи способи протидії їм: 1) винесення постанови про відмову у визнанні потерпілим; 2) кримінальну відповідальність за завідомо неправдиве повідомлення про вчинення кримінального правопорушення; 3) закриття кримінального провадження за відсутністю події або складу кримінального правопорушення.

Отже, наявність об'єктивного чинника для набуття процесуальних статусів потерпілого та заявника є обов'язковим; наділення особи процесуальним статусом за його відсутності не може вважатися правомірним і тягне встановлені законом наслідки.

Розмежовуючи процесуальні статуси потерпілого та заявника, варто порівняти права цих учасників кримінального провадження і їх гарантії. Навіть механічне співставлення статей 55 та 60 КПК України дозволяє дійти висновку, що права заявника є звуженими. Вказане викликано обмеженістю його ролі в кримінальному провадженні, переважно тимчасовим, проміжним характером процесуального статусу заявника.

О.М. Осінська зазначає, що статус заявника у кримінальному процесі є трансформативним. Часто фізична особа, яка звернулася до правоохоронних органів із повідомленням про злочин, за наявності передбачених у КПК України підстав може змінити свій процесуальний статус із заявника на потерпілого, цивільного

¹ Кримінальне правопорушення вчиняється, а шкода унаслідок його вчинення завдається особі поза її волею та незалежно від її бажання, тобто об'єктивно.

² Вчинення дії покладається на розсуд особи та залежить від її волевиявлення; дія підпорядковується рішенню, прийнятому суб'єктом, та є його фактичним втіленням.

позивача, свідка або підозрюваного. Однак це відбувається не завжди (Осінська, 2016: 72). Зважаючи на практику кримінального процесу, з цим твердженням потрібно погодитися.

Більш того, роль заявника полягає винятково в інформуванні слідчого, дізнавача, прокурора про вчинення кримінального правопорушення, доведенні цієї обставини до його відома. Заявник ініціює кримінальне провадження, однак не заінтересований у його кінцевому результаті та не може брати в ньому активну участь. Водночас законодавець все ж закріпив право заявника на отримання інформації про закінчення досудового розслідування та право оскаржити постанову про закриття кримінального провадження в разі її винесення слідчим, дізнавачем. Останнє створює певний простір для процесуальної активності та надає заявнику можливість вибору, хоча й не повною мірою відповідає його функції у кримінальному провадженні.

У свою чергу, потерпілий є одним із основних учасників кримінального провадження, а тому він повинен наділятися усіма правами, якими користується заявник, а також мати широкий спектр додаткових прав і гарантій, що зумовлені процесуальними інтересами потерпілого, його становищем. При цьому участь заявника обмежується стадією досудового розслідування, тоді як потерпілий може брати участь на всіх стадіях кримінального провадження. Натомість істотним недоліком слід визнати те, що законодавець з певних причин не передбачив право потерпілого на отримання витягу з Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР), хоча заявник таким правом наділяється (пункт 1¹ частини другої статті 60 КПК України).

З метою усунення наявного законодавчого недоліку частину другу статті 56 КПК України слід доповнити пунктом 2¹, закріпивши право потерпілого отримувати витяг з ЄРДР.

Наступним учасником кримінального провадження, процесуальний статус якого потребує дослідження, зокрема у співвідношенні з процесуальним статусом потерпілого, є цивільний позивач. Згідно зі статтею 61 КПК України цивільним позивачем є фізична особа, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової та/або моральної шкоди, юридична особа, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової шкоди, а також адміністратор за випуском облігацій, який відповідно до положень Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» діє в інтересах власників облігацій, яким кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової шкоди, та яка (який) в порядку, встановленому цим Кодексом, пред'явила (пред'явив) цивільний позов.

Права та обов'язки цивільного позивача виникають з моменту подання позовної заяви органу досудового розслідування або суду.

Порівняльний аналіз статей 55 та 61 КПК України свідчить, що наведені в них визначення є майже ідентичними, однак: 1) потерпілим, на відміну від цивільного позивача, може бути фізична особа, якій завдано не тільки майнової та/або моральної, а й фізичної шкоди (у межах характеристики об'єктивного чинника набуття процесуального статусу); 2) суб'єктивним чинником набуття процесуального статусу цивільного позивача є пред'явлення цивільного позову.

Варто зауважити, що особа, котра є потерпілим у кримінальному провадженні, в разі пред'явлення цивільного позову не втрачає свій процесуальний статус, а зберігає його, додатково набуваючи статус цивільного позивача. Вказане зумовлено тим, що відшкодування шкоди може бути лише однією із процесуальних цілей потерпілого у кримінальному провадженні (поруч із покаранням зловмисника з міркувань справедливості чи бажання помсти, сприянням органам кримінальної юстиції з метою виконання «громадянського обов'язку»). При цьому, хоча інститут цивільного позову є найбільш поширеним механізмом відшкодування шкоди в кримінальному провадженні, однак не єдиним.

Поєднання процесуальних статусів потерпілого та цивільного позивача демонструється на рисунку 2.

Таким чином, підхід законодавця до співвідношення процесуальних статусів потерпілого та заявника, з одного боку, а також потерпілого та цивільного позивача, з іншого боку, істотно відрізняється.

У першому випадку, якщо заявник вчиняє дії, спрямовані на набуття процесуального статусу потерпілого, статус заявника втрачається ним та заміщується статусом потерпілого. У другому випадку, якщо особа, котра є потерпілим у кримінальному провадженні, пред'являє цивільний позов, вона зберігає процесуальний статус потерпілого та додатково (на умовах сумісності) набуває процесуальний статус цивільного позивача.

На практиці не виключається поєднання в кримінальному провадженні обох перелічених випадків (рисунок 3).

Трансформація процесуального статусу заявника на процесуальний статус потерпілого є виправданою та логічною, адже в такому разі участь особи у кримінальному провадженні виходить на якісно новий

Рис. 2.

Рис. 3.

рівень, що також породжує потребу наділення її додатковими правами та обов'язками. При цьому, оскільки заявник вже виконав свою функцію, збереження за ним цього процесуального статусу є недоцільним, а тому він вичерпується, поглинається статусом потерпілого.

Як вже було зазначено, щодо набуття потерпілим статусу цивільного позивача КПК України закріплює інший механізм, за яким особа зберігає свій статус, а статус цивільного позивача здобувається нею додатково. Це пояснюється тим, що статус потерпілого має комплексний характер, охоплюючи одразу декілька груп процесуальних інтересів, тоді як статус цивільного позивача обмежується суто відшкодуванням шкоди. Втрата особою процесуального статусу потерпілого автоматично б звужувала її права та не дозволяла втілити інтереси у притягненні зловмисника до кримінальної відповідальності, співпраці з органами кримінальної юстиції. Таке погіршення процесуального становища не має ані теоретичного, ані практичного підґрунтя; особа не повинна обирати один інтерес з-поміж кількох, відкидаючи інші, якщо вона може повною мірою реалізувати в кримінальному провадженні їх усі.

На противагу цьому, М.І. Тлепова стверджує, що процесуальні статуси потерпілого та цивільного позивача майже повністю збігаються. Єдине, що відрізняє їх, – це право підтримувати цивільний позов або відмовитися від нього. Як потерпілий, так і цивільний позивач мають можливість реалізувати своє право на відшкодування шкоди шляхом пред'явлення цивільного позову. Тому, на думку вченої, вказані права мають бути передбачені для потерпілого без додаткового наділення його процесуальним статусом цивільного позивача. У свою чергу, цивільного позивача пропонується виключити з кола учасників кримінального провадження (Тлепова, 2015: 59).

Втім, з наведеною думкою погодитися складно. По-перше, цивільним позивачем може бути як потерпілий, так і особа, котра не має процесуального статусу потерпілого, однак пред'явила цивільний позов. Таким чином, у разі виключення з КПК України норм, що регулюють участь цивільного позивача, пред'явити цивільний позов зможуть лише потерпілі. Безумовно, це обмежить осіб, які не бажають набувати процесуальний статус потерпілого, у здійсненні права на відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди. Більш того, якщо такі особи ставатимуть потерпілими суто заради можливості пред'явлення цивільного позову, це деформуватиме змістовне наповнення процесуального статусу потерпілого, призводитиме до його розмиття.

По-друге, правовідносини щодо відшкодування шкоди передбачають наявність двох сторін. Виключення однієї з них (цивільного позивача) унеможливить участь іншої (цивільного позивача) та зробить її алогічною. Пред'явлення цивільного позову є формою реалізації особою свого процесуального інтересу на відшкодування завданої шкоди, що закономірно призводить до виникнення у неї статусу цивільного позивача, а у підозрюваного, обвинуваченого чи неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, фізичної або юридичної особи, яка в силу закону несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану ними, – статусу цивільного відповідача.

По-третє, інтерес відшкодувати завдану шкоду наявний у потерпілого далеко не завжди, поступаючись, наприклад, інтересу притягнення винної особи до кримінальної відповідальності, бажанню сприяти органам кримінальної юстиції тощо. Водночас якщо мова йде про цивільного позивача, відшкодування шкоди є його єдиним, одиничним інтересом. Власне, це вкотре свідчить про потребу розмежування процесуальних статусів потерпілого та цивільного позивача, що, однак, не виключає можливість їх поєднання однією особою.

По-четверте, право підтримувати цивільний позов або відмовитися від нього виникає лише в разі, якщо такий позов був пред'явлений. При цьому пред'явлення цивільного позову не визнається самостійним процесуальним правом у кримінальному провадженні, а лише слугує підставою для набуття особою процесуального статусу цивільного позивача та виникнення в неї відповідних прав і обов'язків цього учасника кримінального провадження. Отже, окремо наділяти потерпілого правом на пред'явлення цивільного позову недоцільно. Це право має матеріально-правову природу (відшкодування шкоди), а його реалізація наділяє особу статусом цивільного позивача в кримінальному провадженні.

Прикметно, що особа, якій завдано шкоди унаслідок вчинення кримінального правопорушення, може не бажати набути процесуальний статус потерпілого, однак при цьому мати інтерес у відшкодуванні шкоди. В такому разі допускається пред'явлення цивільного позову без набуття процесуального статусу потерпілого. Позовна заява також може бути подана заявником, свідком, особою, яка не має в кримінальному провадженні жодного процесуального статусу, проте головною умовою є наявність об'єктивного чинника – завдання кримінальним правопорушенням майнової та/або моральної шкоди.

Не виключається й можливість зворотного – набуття цивільним позивачем процесуального статусу потерпілого, якщо пізніше у нього виникнуть інтереси, притаманні цьому учаснику кримінального провадження.

Прикметно, що: 1) цивільний позивач має право відмовитися від позову; 2) існує можливість залишення позову без розгляду. В такому разі, якщо особа одночасно була потерпілим та цивільним позивачем, вона втрачає статус цивільного позивача та знову користується лише процесуальним статусом потерпілого (рисунок 4).

У свою чергу, позбутися процесуального статусу потерпілого з власної ініціативи неможливо, що є недоліком кримінального процесуального законодавства України. Наразі єдиним процесуально закріпленим способом позбавлення особи статусу потерпілого в кримінальному провадженні є винесення слідчим або прокурором вмотивованої постанови про відмову у визнанні потерпілим (частина п'ята статті 55 КПК України).

На відміну від підозрюваного, обвинуваченого, процесуальний статус потерпілого набувається особою винятково за її згодою (волевиявленням). Логічно, що остання також повинна мати змогу відмовитися від цього статусу, якщо більше не бажає брати участь у кримінальному провадженні. Досить цікавим у цьому контексті є досвід Чехії (пункт 5 § 43 КПК) та Словаччини (пункт 7 § 46 КПК), кримінальне процесуальне законодавство яких закріплює можливість особи відмовитися від своїх процесуальних прав, наданих їй законом як потерпілому, шляхом подання до правоохоронного органу чи суду відповідної заяви. Вказане можливо імплементувати і в КПК України (Shchyhol, 2022: 39).

Варто зауважити, що за змістом частини третьої статті 61 КПК України цивільний позивач має права та обов'язки, передбачені Кодексом для потерпілого, в частині, що стосуються цивільного позову. Відтак права та гарантії потерпілого співвідносяться з правами та гарантіями цивільного позивача як загальне та особливе.

Таким чином, обсяг і якість прав потерпілого, їх гарантій безпосередньо впливають на участь цивільного позивача у кримінальному провадженні, права та гарантії якого мають похідний характер.

Н.В. Михайлова слушно зазначає, що захист прав потерпілого є сенсом кримінального процесу (Михайлова, 2013: 203). У свою чергу, О.П. Кучинська наголошує, що метою державної політики у боротьбі зі злочинністю повинен бути захист «жертв злочинів», а судово-правової реформи, відповідно, – реальний захист особи від злочинних посягань. Разом із тим ані законодавчі, ані виконавчі органи влади не виявляють інтересу до захисту осіб, що стали жертвами злочинів чи зловживань. Тому виникає гостра потреба у таких змінах кримінально-процесуального законодавства, за яких центровим процесуальним учасником була б жертва злочину (Кучинська, 2009: 10).

Вказані твердження є актуальними дотепер, що свідчить про потребу консеквентного розширення прав потерпілого, запровадження додаткових та зміцнення існуючих гарантій його прав. У свою чергу, це позитивно впливатиме й на процесуальну участь цивільного позивача.

Як вже зазначалося вище, статус заявника та статус потерпілого є взаємовиключними. Якщо заявник стає у кримінальному провадженні потерпілим, процесуальний статус заявника втрачається та заміщується

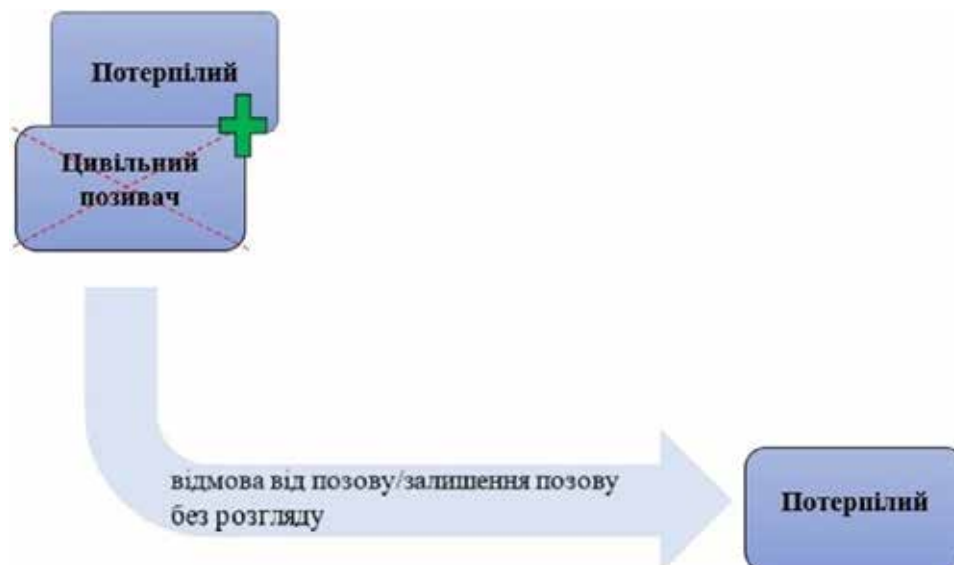

Рис. 4.

Рис. 5.

іншим, новим процесуальним статусом. Натомість у разі, коли заявник, який не є потерпілим, пред'являє цивільний позов, трансформація процесуального статусу не здійснюється; особа не перестає бути заявником, додатково одержуючи, однак, процесуальний статус цивільного позивача (рисунок 5).

Ймовірно, у цьому разі доцільніше застосовувати підхід, що використовується при набутті заявником процесуального статусу потерпілого: оскільки заявник вже виконав свою функцію, збереження за ним цього процесуального статусу є незатребуваним, а тому він вичерпується, поглинається новим статусом (цивільного позивача).

Процесуальний статус цивільного позивача, безумовно, є ширшим, порівнюючи його зі статусом заявника. Отже, будь-які ризики погіршення становища особи в кримінальному провадженні відсутні. Разом із тим це питання потребує додаткового дослідження та опрацювання.

Висновки. Можливість набуття процесуальних статусів потерпілого, заявника і цивільного позивача ґрунтується на двох обов'язкових чинниках: об'єктивному та суб'єктивному. Прикметно, що підхід законодавця до співвідношення процесуального статусу потерпілого та заявника, а також потерпілого та цивільного позивача істотно відрізняється. Процесуальний статус потерпілого і заявника існує на умовах альтернативності, тобто особа не може бути в кримінальному провадженні одночасно і потерпілим, і заявником. Водночас поєднання процесуального статусу потерпілого та цивільного позивача допускається, як і поєднання процесуального статусу заявника та цивільного позивача. Крім того, допускається участь цивільного позивача за відсутності в нього інших процесуальних статусів (на умовах автономності).

Порівнюючи з правами та гарантіями потерпілого, права та гарантії заявника є звуженими, обмеженими, що, зокрема, обумовлено обмеженістю його ролі в кримінальному провадженні, переважно тимчасовим, проміжним характером процесуального статусу заявника. Разом із тим законодавець не закріпив право потерпілого отримувати витяг з ЄРДР, яким, однак, наділений заявник. Вказане є прогалиною вітчизняного кримінального процесуального законодавства, що негативно впливає на здійснення потерпілим своїх прав. Пропонується усунути вказаний законодавчий недолік шляхом доповнення частини другої статті 56 КПК України новим пунктом, передбачивши право потерпілого на одержання витягу.

Права та гарантії потерпілого є ширшим поняттям, ніж права та гарантії цивільного позивача, співвідносячі як загальне та особливе, що впливає з частини третьої статті 61 КПК України.

Ураховуючи, що потерпілий є одним із основних учасників кримінального провадження, існує потреба консеквентного розширення його прав, запровадження додаткових та зміцнення існуючих гарантій прав потерпілого що, у свою чергу, позитивно впливатиме на процесуальну участь цивільного позивача, права та гарантії якого мають похідний характер.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
2. Черванчук В.В. Поняття, сутність та структура процесуального статусу іншої особи, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2020. Вип. 60. С. 195–199.
3. Король В.В., Юрчишин В.Д. Сутність категорії «учасник кримінального провадження» в науці кримінального процесуального права. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2014. Вип. 2 (5). С. 245–253.
4. Столітній А.В. Розмежування правової природи понять «заявник» та «потерпілий» за кримінальним процесуальним законом України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2015. Т. 2. № 13. С. 93–97.
5. Страшок А.А. Процесуальне становище суб'єктів кримінального процесу, які здійснюють функцію сприяння кримінальному провадженню: дис. ... докт. філософ.: 12.00.09. Харків, 2022. 275 с.
6. Осінська О.М. Особливості процесуального статусу заявника та свідка у кримінальному процесі України. *Право і безпека*. 2016. № 4 (63). С. 71–75.
7. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 16 січня 2019 року, справа № 439/397/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79298600>.
8. Гошовський М.І., Кучинська О.П. Потерпілий у кримінальному процесі України. Київ: Юрінком Інтер, 1998. 189 с.
9. Тлепова М.І. Процесуальне становище потерпілого під час досудового розслідування: дис....канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2015. 221 с.

10. O. Shchyhol. Comparative legal analysis of criminal procedural legislation of Ukraine and other Eastern European countries in terms of establishing certain victims' rights and their guarantees at the pre-trial investigation. *Recht der Osteuropäischen Staaten*. 2022. № 1. S. 34–41.
11. Михайлова Н.В. Інститут захисту прав потерпілого за новим КПК України. *Право і суспільство*. 2013. № 2. С. 203–206.
12. Кучинська О.П. Проблеми захисту прав потерпілих в кримінальному процесі України. *Адвокат*. 2009. № 5. С. 10–12.

References:

1. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 13 kvitnia 2012 roku № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> [in Ukrainian].
2. Chervanchuk, V. (2020). Poniattia, sutnist ta struktura protsesualnogo statusu inshoi osoby, prava chy zakonni interesy yakoi obmezhuitsia pid chas dosudovoho rozsliduvannia [Concept, essence, and structure of the procedural status of another person whose rights or legal interests are restricted during the pre-trial investigation]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnogo universytetu*, issue 60, pp. 195–199 [in Ukrainian].
3. Korol, V. & Yurchyshyn, V. (2014). Sutnist katehorii «uchasnyk kryminalnogo provadzhennia» v nautsi kryminalnogo protsesualnogo prava [Essence of the category «participant of criminal proceedings» in criminal procedure law science]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*, issue 2 (5), pp. 245–253 [in Ukrainian].
4. Stolitnii, A. (2015). Rozmezhuvannia pravovoi pryrody poniat «zaiavnyk» ta «poterpilyi» za kryminalnym protsesualnym zakonom Ukrainy [Differentiation of legal nature of the concepts «applicant» and «victim» according to the criminal procedure law of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnogo humanitarnogo universytetu*, vol. 2, issue 13, pp. 93–97 [in Ukrainian].
5. Strashok, A. (2022). Protseualne stanovyshe subiektiv kryminalnogo protsesu, yaki zdiisniuiut funktsiiu spryiania kryminalnomu provadzhenniu [Procedural status of the subjects of criminal proceedings who perform the function of contributing to criminal proceedings]. *Dys. ... dokt. filosof.*: 12.00.09. Kharkiv, 275 p. [in Ukrainian].
6. Osinska, O. (2016). Osoblyvosti protsesualnogo statusu zaiavnyka ta svodka u kryminalnomu protsesi Ukrainy [Peculiarities of the procedural status of an applicant and a witness in criminal proceedings of Ukraine]. *Pravo i bezpeka*, issue 4 (63), pp. 71–75 [in Ukrainian].
7. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 16 sichnia 2019 roku, sprava № 439/397/17 [Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court of January 16, 2019, case № 439/397/17]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79298600> [in Ukrainian].
8. Hoshovskyi, M. & Kuchynska, O. (1998). Poterpilyi u kryminalnomu protsesi Ukrainy [The victim in criminal proceedings of Ukraine]. Kyiv, 189 p. [in Ukrainian].
9. Tlepova, M. (2015). Protseualne stanovyshe poterpiloho pid chas dosudovoho rozsliduvannia [Procedural status of a victim during the pre-trial investigation]. *Dys....kand. yuryd. nauk*: 12.00.09. Kharkiv, 221 p. [in Ukrainian].
10. Shchyhol, O. (2022). Comparative legal analysis of criminal procedural legislation of Ukraine and other Eastern European countries in terms of establishing certain victims' rights and their guarantees at the pre-trial investigation. *Recht der Osteuropäischen Staaten [Law of the Eastern European Countries]*, issue 1, pp. 34–41 [in Ukrainian].
11. Mykhailova, N. (2013). Instytut zakhystu prav poterpiloho za novym KPK Ukrainy [Institute for protection of the victim's rights according to the new CPC of Ukraine]. *Pravo i suspilstvo*, issue 2, pp. 203–206 [in Ukrainian].
12. Kuchynska, O. (2009). Problemy zakhystu prav poterpilykh v kryminalnomu protsesi Ukrainy [Issues of protecting the rights of victims in criminal proceedings of Ukraine]. *Адвокат*, issue 5, pp. 10–12 [in Ukrainian].